

Vladimir Sokol, *Medieval Jewelry and Burial Assemblages in Croatia: A Study of Graves and Grave Goods, ca. 800 to ca. 1450*, East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450, sv. 36, ur. Florin Curta, Brill, Leiden – Boston 2016., 256 str.

Ove godine je poznati nizozemski nakladnik Brill objavio knjigu *Medieval Jewelry and Burial Assemblages in Croatia: A Study of Graves and Grave Goods, ca. 800 to ca. 1450*. Ovo je zapravo dopunjena i revidirana engleska verzija knjige *Hrvatska srednjovjekovna arheološka baština od Jadrana do Save* (2006.) hrvatskog arheologa, stručnjaka za srednji vijek, Vladimira Sokola. Knjiga je prerađena za potrebe stranog tržišta te ujedno i mjestimično upotpunjena nekim novim podatcima koji su se pojavili od vremena prvog izdanja, dakle u zadnjih desetak godina.

Djelo o kojemu je ovdje riječ je plod autorova dugogodišnjeg terenskog i znanstvenog rada. Ono je detaljna analiza starohrvatskih groblja na prostoru koji se najvećim dijelom poklapa s teritorijem stare rimske provincije Dalmacije, od Jadrana do sjevernih obronaka Dinarskog gorja i južne obale Save. Rezultat je složene metodologije kojom je autor pristupio obradi ove teme, iz koje proizlaze nove mogućnosti datacije i interpretacije pojedinih groblja, grobova odnosno nalaza u njima. Ovaj pristup je razrađen do u detalje, i temeljen, kao što autor sam naglašava, prvenstveno na arheološkim metodama (iako je povijesni kontekst također vrlo razrađen i prisutan kroz cijelu knjigu).

Knjiga je podijeljena na četiri veće cjeline: uvod, dva glavna djela (*Graves and Material Culture* i *Earrings*), te zaključak. Oba glavna djela podijeljena su na manja poglavlja i potpoglavlja. Uz to, većina poglavlja (ona za koja je to bilo moguće) popraćena je brojnim ilustrativnim prikazima koje definitivno treba istaknuti kao dodatnu vrijednost ove knjige. Ovi prikazi su nacrti groblja uključenih u analizu s prikazima koji pokazuju rasprostranjenost određenih tipova nalaza te tipova ukopa unutar pojedinog groblja, karte koje prikazuju teritorij na kojem su nađeni pojedini tipova naušnica, te table sa crtežima naušnica (uz poneke fotografije u boji) i nekoliko tabela s prikazima keramičkih posuda. Sve ovo izrazito pomaže lakšem praćenju teksta.

Svako poglavlje knjige izrazito je kompleksno, puno brojnih stručnih podataka i autorovih kritičkih osvrta na iste, te bi svako pojedinačno zaslužilo podužu raspravu. No, kroz ovaj prikaz pokušat će se sažeto objasniti suštinska važnost metodologije kojom Vladimir Sokol pristupa analizi starohrvatskih groblja, kao i njezina vrijednost kako za reinterpetaciju prošlih, tako i interpretaciju budućih arheološka istraživanja srednjovjekovnih nekropola.

Prvi dio knjige, *Graves and Material culture*, je podijeljen na šest poglavlja, nakon kojih slijede zaključna razmatranja sa četiri potpoglavlja. Započinje poglavljem naslovljenim *History of research*, u kojem je prikazana povijest istraživanja groblja, obrade i datacije, te klasifikacije nakita. Pregled započinje 1871. godinom koja se smatra početkom hrvatske srednjovjekovne arheologije (te je godine otkriven Branimirov natpisa u Gornjem Muću i bjelobrdsko groblje u Velikom Bukovcu), a završava s današnjim vremenom (tj. 2012.). Nabrajajući sve prethodne istraživače te njihova istraživanja, objave, klasifikacije i interpretacije, autor se ujedno kritički osvrće na njih. Uz to što je, naravno, metodološki korektno nabrojiti svu prethodnu historiografiju, treba istaći da je ovo poglavlje i vrlo korisna sinteza o razvoju hrvatske srednjovjekovne arheologije i arheološke misli. Ovakav sustavan prikaz se vrlo rijetko objavljuje u našim publikacijama, a njegova vrijednost za strane čitaoce je velika, budući da im omogućuje upoznavanje s poviješću hrvatske srednjovjekovne arheologije.

Zatim, u naredna dva poglavlja, slijedi analiza groblja, skupina grobova te grobnih priloga i nalaza. U analizu je uključeno šesnaest groblja. To su: Kašić-Maklinovo Brdo, Stankovci-Klarića kuće, Nin-Ždrijac, Biljane Donje-Trljuje, Glavice-Gluvinove kuće, Kašić-Grede, Kašić-Mastirine, Biljane Donje-Begovača, Bribir-Vratnice, Knin-Spas, Prijedor-Gomjenica, Petoševci-Bagruša, Mahovljani, Radun-Sv. Juraj, Lopuska Glavica, Grborezi-Mramorje. Broj istraženih srednjovjekovnih groblja na ovom prostoru je znatno veći (oko stotinjak), no ona su istražena ili djelomično ili su neobjavljena (općenito ili je dokumentacija nepotpuna). Dakle, kriterij za odabir bila je potpuna grafička dokumentacija, bez koje zapravo ova analiza ne bi bila moguća. Najprije je, u drugom poglavlju, naslovljenom *Cemeteries and Material Culture*, za svako groblje napravljen detaljan pregled istraživanja (tko i kada), predstavljeni su nalazi te tipovi grobnih raka. Ujedno su nabrojene i sve dosadašnje datacije pojedinih autora. Nakon toga, u trećem poglavlju, *Cemetery Stratigraphy and the Classification of Material Culture*, autor pristupa detaljnoj analizi prethodno prezentiranih podataka. Ova analiza uzima u obzir brojne pojedinačne faktore te njihovu korelaciju. Ona je vrlo kompleksna: za svako od šesnaest groblja izrađeni su precizni nacrti koji jasno pokazuju rasprostiranje pojedinih skupina grobova, tipove nalaza u pojedinim grobovima, orijentaciju grobova, tipove grobne arhitekture itd. Posebna pažnja je stavljena na tipologiju naušnica, koja je u ovom slučaju poslužila i kao pomoćno sredstvo pri datiranju pojedinih grobova i skupina grobova. U obzir su uzeta i sva druga dostupna "sredstva" za dataciju: plastični ulomci koji su pogodni za dataciju, prisutnost materijalnih predmeta koji se mogu pripisati drugim kulturnim skupinama, nalazi novca u pojedinim grobovima, itd. Ustanovljena je, dakle, horizontalna, i kada je prisutna, vertikalna stratigrafija pojedinog groblja. Svi rezultati dobiveni za pojedina groblja su zatim preklapljeni te su uspostavljeni međusobni odnosi pojedinih grupa grobova koji pokazuju slične karakteristike te se mogu staviti u jedan vremenski horizont. Na ovaj način je autor uspio definirati devet skupina: od *najstarije grupe s keramikom* pa do kronološki najmlađe grupe koju karakteriziraju nalazi pokojnica uz koje su bile trojagodne filigranske naušnice s većom srednjom jagodom. Za svaku od devet skupina ustanovljeni su tipični primjeri naušnica te tipova grobnih raka. Također, kao rezultati analize, postalo je jasno da postoje pravilnosti u prisutnosti, odnosno, prestanku prisutnosti pojedinih grupa na svim grobljima na kojima se pojavljuju. Dakle, dosadašnjom analizom dobivena je relativna kronologija pojedinih skupina.

Nadalje, iz gore opisane analize su također proizašla tri horizonta srednjovjekovnih groblja koja su tema četvrtog poglavlja, *Cemetery Horizons and Material Culture Phases*. Ta podjela je arheološki jasno vidljiva, s tim da su na nekim grobljima zastupljena po dva horizonta (često drugi i treći). U principu, ovdje se radi o lokalitetima na kojima je crkva izgrađena u 9. stoljeću (dakle, prve, rane crkve). Samo na dva lokaliteta, Biskupija-Crkvina i Mogorjelo, su zastupljena sva tri horizonta. Uzroke promjene, odnosno, smjena horizonta treba tražiti u povijesnim okolnostima (veza povijesnih događaja i promjena u materijalnoj kulturi je u ovom slučaju neupitna). Prvi horizont, kojeg autor naziva i rani ili poganski, trajao je od ±795. pa do 850./855. (odnosno najkasnije do sedamdesetih godina 9. stoljeća). Odlika ovih grobova je jasna prisutnost poganske duhovnosti: u grobove se stavljaju prilozima koji bi trebali služiti mrtvima u zagrobnom životu. Ovi grobovi u pravilu sadržavaju keramičku posudu/e (hrana za pokojnikovu dušu), čime je ovaj horizont jasno razdjeljiv od sljedećeg: kada prestaje stavljanje posuda u grobove, napuštaju se i groblja poganskog horizonta. Uzrok tome je, naravno, pokršćavanje, koje se je odvijalo negdje u razdoblju kneza Trpimira (ovo se odnosi na masovno pokršćavanje stanovništva, elita je već prije prihvatila novu religiju). Kraj prvog

horizonta je jasno arheološki dokumentiran nalazima Lotarova novca, od kojih niti jedan nije kovan iza 855. godine. Ova činjenica je već ustanovljena u radovima prijašnjih istraživača, te se i autor, nakon provođenja svoje analize, slaže s tim zaključcima. No, ono što je sasvim novi pogled u kojem autor daje svjež doprinos je pitanje početka prvoga horizonta. Ovo je pitanje, naime, direktno vezano s pitanjem kada hrvatsko stanovništvo naseljava ove prostore? Janko Belošević je početak prvog horizonta datirao u kraj 7. stoljeća. No, autor smatra ovu dataciju pogrešnom, što detaljno argumentira (npr. neki oblici nakita koji su ovako rano datirani ili su krivo interpretirani, odnosno atribuirani pogrešnom tipu ili su jednostavno stavljeni u raniju fazu samim time što se smatralo da su jednostavniji oblici automatski raniji, što je također pogrešno). Štoviše, prema autorovu mišljenju, samo pitanje, prihvaćeno u tradicionalnoj historiografiji o dolasku Hrvata u 7. stoljeću, nema uporišta u arheološkim nalazima. Recimo, urne (grobovi s urnama koji se tradicionalno pripisuju ranom doseljenju) ne pokazuju odlike keramike praškog tipa. Uz to, u grobovima poganskog horizonta nema materijala ni merovinškog ni bizantskog vremena koji se nalazi u grobovima prvog avarskog kaganata. U principu, ništa u materijalu starohrvatskih grobova poganskog horizonta ne upućuje na njihovu dataciju prije samog kraja 8. stoljeća. Ova tema je svakako jedna od najbitnijih tema rane nacionalne arheologije, o kojoj će se još dugo voditi rasprave. Novi pogled na ovu problematiku koji Vladimir Sokol donosi je od neizmjerne važnosti. Pitanje slaganja ili neslaganja je svakako otvoreno za raspravu, no neupitno je da autor donosi snažne argumente kojima podržava tezu o kasnijem doseljenju. Ovo je zasigurno, jedan od najvažnijih doprinosa ove knjige.

Drugi, odnosno srednji ili klasični horizont koji je trajao u periodu od $\pm 850./855.-1090./1110.$ započinje, dakle, masovnim prihvaćanjem kršćanstva. Većina poganskih groblja je napuštena, a na pojedinima su na novim dijelovima započeli ukopi grobova bez nalaza. Upravo ova grupa grobova (ustanovljena npr. na nekropoli Nin-Ždrijac) predstavlja početak drugog horizonta (i autor je prvi koji ju je jasno definirao). Zatim se nalazi u grobovima ponovo pojavljuju, no ne više kao grobni prilog, već kao dio nošnje pokojnika odnosno pokojnice. U ovom periodu počinje masovno pojavljivanje naušnica, koje postaju dakle karakteristični nalaz staro hrvatskih grobova. Na nekima od njih je vidljiva tradicija prvog horizonta (npr. proste karičice sa žicom od petlje i kvačicom, naušnice sa stiliziranim klasom itd.). Uz to, veza je vidljiva i u materijalu izrade i obliku grobne komore. Za ovaj horizont još je uvijek karakterističan nedostatak sakralne arhitekture, a na najvećem broju nekropola on prestaje relativno naglo. Karakteristika trećeg horizonta su upravo ukopi uz Crkve. To se može povezati s reformama nakon crkvenog raskola 1054 (snažno djelovanje benediktinaca u Hrvatskoj, crkveni sabori u Splitu i Solinu 1075., 1076. g.), a možda i krunjenjem Arpadovića 1102. Ovaj proces je dakle najvjerojatnije pokrenut iz vana, iz Rima ili Mađarske. Naime, takav proces je arheološki evidentiran i u Mađarskoj u ovo doba (groblja Halimba, Majs), a tada je napušteno i groblje Bled-Pristava u Sloveniji. Vidljiv je i u materijalnoj kulturi – četiri gore navedene skupine se sada pojavljuju, i time se i tako ovaj horizont može jasno razlikovati od prethodnih. Uz to, sada se pojavljuju i brojni nalazi novca iz susjednih zemalja, kao i jadranskih komuna, novci hrvatskih velikaša, te kovnica iz Primorja i Slavonije. Krajem srednjeg vijeka, u kraćem vremenskom periodu, se pojavljuje i određen broj grobalja s kamenim pločama i nadgrobnim spomenicima, bez crkve. Sva ta groblja su uglavnom napuštena oko 1450., pred turskim provalama, što je ujedno i kraj trećeg horizonta.

Peto poglavlje, *The Development of Material Culture: Earrings and Their Evolution*, posvećeno je kronologiji naušnica. Kao što je već rečeno, ova kronologija je rezultat složene analize

kojom su uzeti u obzir brojni faktori (nalazi novca i ostalih grobnih priloga te stratigrafije groblja). Podijeljena je u četiri faze koje se djelomično poklapaju s horizontima groblja. Te faze su: rana ili poganska (± 795 .-850./855.), klasična (± 850 ./855.-1000., sa tri podgrupe), međurazdoblje (± 1000 .-1090./1110.) te kasna faza (± 1110 .-1450.). Svaka faza je detaljno objašnjena, izdvojeni su tipovi naušnica karakteristični za pojedine faze, njihovi mogući prototipovi te paralele, a ujedno i popis svih groblja na kojima su nađene. Naravno, sve je popraćeno i slikovnim prikazima određenih tipova. Također su prikazani i primjerci keramičkih posuda nađenih u grobovima prvog horizonta. Kao što je već rečeno (a za dataciju bitno), u našim grobovima nedostaju posude tzv. Praškog tipa. Štoviše, keramika iz ovdje raspravljanih grobova uobičajeno ima rupu na dnu posude, sa stražnje strane (otisak lončarskog kola). Novija istraživanja, ukazuje autor, pokazuju kako se ovakvi otisci ne pojavljuju u Centralnoj Europi prije zadnje trećine 8. stoljeća, a također nije poznata prije tog vremena ni na području Dalmacije.

Šesto poglavlje, *Grave Architecture*, posvećeno je tipovima grobne arhitekture (šest tipova: od obične rake, do onih obzidanih suhozidom, te žare, zidane grobnice i sarkofazi kao posebni tipovi). Uz kratak pregled prijašnje historiografije posvećene ovoj tematici, autor na osnovu svoje dosadašnje analize donosi i ovdje nove zaključke o korelaciji određenog tipa grobne arhitekture sa pojedinim fazama materijalne kulture, te to detaljno dokumentira. Ujedno naglašava važnost regionalnih obilježja (na što se nije do sada stavilo dovoljno naglaska u istraživanjima).

Vrlo je zanimljiv zaključni dio ovog prvog dijela knjige, nazvanog *Interpretation and general remarks*. Poglavlje *Croatian Burial Rites and Belief System*, će možda biti najzanimljivije općoj čitalačkoj publici (dakle, ne samo arheolozima). U njemu se donose vrijedni podatci o toponimiji te nekim aspektima poganske religije koje možemo iščitati iz prostornih odnosa. Naveden je primjer groblja Strance-Gorica (Vinodol). Groblje je smješteno na platou sa desne obale potoka Dubračine, na stijeni podno hridine. Taj odabir mjesta se može povezati s prvim poganskim horizontom groblja i dualističkim shvaćanjem prema kojem se na lijevoj strani nalazi pozitivna svijetla sila (život) dok je ona suprotna preko vode. Tako bi i prijenos tijela preko vode zapravo simbolizirao prijenos iz svijeta živih u svijet mrtvih. Sličan primjer je i groblje Sv. Jerolima u blizini Bribira, a analogije se nalaze na prostoru Češke i Slovačke. Potpoglavlje *Material Culture and Non-Christian Spirituality among Croats—Its Duration and Cessation* donosi razmatranja o vezama sa županijom Zala u današnjoj jugozapadnoj Mađarskoj. Ove veze su zabilježene u povijesnim dokumentima (Braslavov boravak u Zalavaru 896. te kasnije uklapanje velikog djela moderne županije Zala kao dijela Bekšinskog arhiđakonata u Zagrebačku biskupiju). Sa druge strane, moderna antropoloska istraživanja (Šlaus, Primorac) pokazala su da je u srednjem vijeku prostor od Balatona, Drave i Dunava do mora bio naseljen ninsko-poljskom populacijom koja se razlikuje od okolne bjelobrdske u južnoj i jugoistočnoj Mađarskoj i sjeveroistočnoj Hrvatskoj. Arheološka istraživanja, s druge strane, također pokazuju sličnost prostora koji je tema ove knjige i županije Zala: u obje regije pretkršćanski ukopi su tipična groblja na redove, sa grobnim priložima, keramičkim posudama i povremeno novcem. Taj horizont započinje u isto vrijeme i traje do sredine devetog stoljeća. U obje regije sljedeći horizont započinje grobljima bez priloga. Oni se nalaze npr. Zalaszabaru pokraj Zalavara gdje su prve crkve koje su sagradili Kocelj i Pribina. Također je i 26 ovakvih grobova nađeno na Loboru, oko crkve Sv. Marije Gorske. Bitna činjenica je i da arheološka istraživanja ukazuju na to da je na hrvatskom prostoru ovaj proces tekao istovremeno, i na prostoru primorske i sjeverozapadne Hrvatske (npr. bjelobrdska groblja oko Zagreba i Križevaca). Na našim grobljima,

od trenutka kada postaju kršćanska nema naknadnih (dakle stratigrafski mlađih) poganskih ukopa. Za razliku od toga u Halimbi su npr. zabilježeni ovakvi ukopi sredinom 11. stoljeća, što se vjerojatno može povezati s poganskim ustancima 1046. i 1060./61. zabilježenim u povišnim izvorima. Arheološka istraživanja, dakle, pokazuju da je prelazak na kršćanstvo proces koji se je na hrvatskom prostoru odvio relativno brzo i ujednačeno, a kada je nova religija masovno prihvaćena više nije bilo povratka na stare poganske prakse.

Poglavlje, *Stone Cists: Late Antique or Early Medieval?*, kao što sam naslov kaže bavi se problematikom kamenih ljesova, odnosno, da li su oni rezultat antičke tradicije ili ne. Ovo pitanje je također jedno od važnijih pitanja rano srednjovjekovne arheologije, o kojoj se u zadnjih desetak i više godina vode rasprave. Naime, postoje različita razmišljanja o udjelu preživjelog antičkog stanovništva na obali i njegovoj prisutnosti unutar slavenskih kulturnih elemenata. Autor nije zastupnik teze o kontinuitetu. Smatra da su kameni ljesovi zapravo samo imitacija drvenih, a njihova rasprostranjenost ovisi o dostupnosti kamenih ploča. Zato ih u Lici, Vinodolu i Posavini nema. Oni se ne javljaju u prvom horizontu, nego tek u drugom. Uz to, vrlo uvjerljivo argumentira da je na grobljima na kojima se je pokušavala dokazati antička (ili ponekad čak, prapovijesna, npr. liburnska tradicija), jasno, vertikalnom stratigrafijom, odijeljena najmanje nekoliko stoljeća ili tisućljeća (radi se dakle, samo, o izboru iste lokacije no to ne znači nužno i prijenos tradicije kada se radi o ovolikim vremenskim razlikama).

Poglavlje *Burial Customs* donosi neka zapažanja o pogrebnim običajima koji su se mogli ustanoviti tijekom istraživanja nekropola. Oni nose i regionalna obilježja, npr. ukop u tkanini zabilježen u Vinodolu, a učestalo je i polaganje kamenja oko pokojnikova tijela, dok su na prostoru između Zrmanje, Neretve i Trebišnjice uobičajene kamene ploče unutar grobnica. O poganskim običajima polaganja priloga u grob je već rečeno, ovdje su oni detaljnije opisani. Također su iznesena još neka zapažanja o kremacijskim ukopima, koji se, kao što je već rečeno, ne mogu datirati prije kraja 8. stoljeća.

U poglavlju *Burial Horizons and Churches* raspravlja se o najstarijim crkvama na ovom području. Posebna pažnja je posvećena crkvi Sv. Marije u Kosovu polju kod Knina (lokalitet Biskupija-Crkvena), gdje su ujedno nađeni i poznati (od crkve raniji) kneževski grobovi. Autor je i ovdje napravio detaljnu analizu ovog bitnog lokaliteta, također donoseći neke nove interpretacije i poglede.

Zadnje, peto poglavlje ovog zaključnog djela (*Cemeteries between the Mountains and the River Sava*) posvećeno je grobljima na prostoru između Dinarida i Save. Ovo područje je izrazito zanimljivo s obzirom da je ovo prijelazno područje, gdje se ovdje miješaju utjecaju s juga i sjevera (bjelobrdski kulturni krug). Analiza koju je autor napravio prvenstveno na osnovi tri groblja – Gomjenica, Petoševci i Mahovljani, uključujući i brojne druge dostupne podatke, izlučila je i ovdje tri horizonta, te sveukupno pet faza materijalne kulture (obilježene i ovdje pojedinim tipovima naušnica).

Drugi dio knjige nazvan *Earrings* je posvećen izrazito detaljnoj i cjelovitoj analizi ovog nakita, koji se nalazi prvenstveno u ženskim grobovima i uglavnom samostalno. Naušnice predstavljaju ukupno 75% od svih grobnih nalaza. U prvom, poganskom, horizontu su rjeđe, te su stavljane u grob kao prilog, a ne dio nošnje. Međutim, u drugom horizontu, s prelaskom na kršćanstvo nestaje poganski običaj stavljanja grobnih priloga, a istovremeno broj naušnica raste, u ovom slučaju one su dijelovi nošnje. Na ovom prostoru nađeno je oko 5000 primjeraka (prema autorovoj osobnoj procjeni, sto objavljenih, sto neobjavljenih). Priložen je i popis svih groblja s nalazima naušnica, uz referencu na publikaciju.

U drugom poglavlju, *Medieval Earrings in Croatia*, pojedinačno je obrađen 31 tip (sa varijantama). Za svaki su detaljno suanalizirane tehnike izrade, varijacije unutar pojedinog tipa, groblja na kojima su pojedini tipovi nađeni (što je popraćeno kartama koje pregledno pokazuju rasprostiranje pojedinih tipova), datacije, prethodna literatura koja se je bavila određenom skupinom naušnica (ukoliko postoji), mogući uzori i prototipovi itd. U analizu je uključen i veliki broj stranih nekropola, što je omogućilo da se izdvoje oblici nakita koji nisu karakteristični za naš prostor (npr. dvojagodne filigranske naušnice-sljepoočničarke) odnosno utvrde različiti utjecaji na proizvodnju, itd. Naravno, svaki od tipova je popraćen i tablama s crtežima. Rezultat ove analize je sumarno prikazan u tabeli na strani 229., gdje je autor uspio odrediti vrijeme upotrebe za svaki pojedini tip. Ovdje je potrebno objasniti i da su naušnice dio nošnje koji je pogodan za ovakvu analizu. Naime, one su kronološki osjetljive, dio su mode koja se, kao i danas, mijenja s vremenom. Neki ostali predmeti nalaženi u grobovima, npr. noževi, ne pokazuju ovakve varijacije. Autor ističe da je ovo otvoren sustav koji će se nadopunjavati novim istraživanjima (što je već i napravljeno – dok u prvoj, hrvatskoj, verziji knjige postoji 30 tipova, engleska je verzija nadopunjena s još jednim, definiranim u međuvremenu, dakle, sada ih je 31). Vrijednost rezultata ove analize je neizmjerena. Ovakvu preciznu dataciju pojedinih tipova ovog nakita će buduća istraživanja nadopunjavati i potvrđivati. Isto tako, s napretkom znanstvenih istraživanja uvijek postoji i mogućnost korekcije određenih segmenata, no i u tom slučaju ona ostaje neprikosnoveni temelj svake daljnje analize i datacije hrvatskih nekropola i pojedinačnih grobova te osnova daljnjeg znanstvenog proučavanja starohrvatskog nakita i njegovog razvoja. Uz to, praktična vrijednost ove tipologije tijekom terenskih istraživanja je, već na prvi pogled, potpuno jasna svakom terenskom arheologu.

Na kraju knjige nalazi se opći zaključak, gdje autor sumira sve ključne pojedinačne zaključke ove knjige, a koji su rezultati dugogodišnjih istraživanja.

Zaključno, može se reći da je knjiga Vladimira Sokola svakako jedno od temeljnih djela moderne hrvatske srednjovjekovne arheologije. Uzevši u obzir činjenicu da je ovo jedno od rijetkih naših arheoloških djela sintetskog karaktera, ne čudi zainteresiranost stranog izdavača poput Brilla za objavu. Ovim prikazom pokušalo se ukazati na složenost i važnost metodologije kojom autor pristupa proučavanju starohrvatskih nekropola te sažeto predstaviti glavne zaključke pojedinih poglavlja. No, treba naglasiti da je ovakvo sveobuhvatno djelo teško sažeti u jedan prikaz. Impresivno je autorovo poznavanje strane literature, sa šireg europskog prostora, vidljivo u svakom segmentu knjige. Također, kritički pristup dosadašnjim istraživanjima i radovima prijašnjih autora te nudi brojnih novih rješenja i pogleda na ključna pitanja hrvatske nacionalne arheologije velik je iskorak za našu znanost i njezin napredak te otvara novi prostor za daljnje znanstvene rasprave. I na kraju, treba istaći još jednom da oduševljava praktična vrijednost knjige u smislu tipološko-kronološkog pristupa od odmaka od širokih datacija starohrvatskog nakita (npr. 9.-11 st., što je i bila jedna od autorovih namjera), koja će se moći nadopunjavati budućim istraživanjima.

Nikolina Antičić